

DERSİM ALEVİLİĞİNDE GÜNEŞ DUASI

-Dini Sembol Minnet-

Dr. Daimi CENGİZ*

ÖZET

Sembollerin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnanç ve düşünce alanının temsiliyet unsurlarıdır. Toplumların tarihi mirasının kodlarını oluştururlar. Kimileri kozmik alemin unsurlarını sıklıkla ifade eder. İslamiyet öncesi gök kubbenin kozmik kutsal öğeleri, İslamiyet sonrası batını tasavvufi manada Hz. Muhammed, Hz. Ali ve ulu şahsiyetlerin kültürüne dönüşüverirler.

Batını Dersim Aleviliği inancında bu kozmik kültlerden güneş; ısı ve ışığın, hayatın kaynağı olarak külte dönüştürüldü. Hz. Muhammed'in nuru ve cemali olarak sembolleşti. Dersim'de kadınların sabah okudukları güneşe minnet, temenni ve tanımlama duası kökleri İslamiyet öncesine giden ilginç edebi itikadi sözlü tarih belgesi olarak dikkat çekicidir.

Anahtar sözcükler: Güneş Duası, Semboller, Dersimde Güneş Duası, Güneş ve Dua

SUN PRAYER IN DERSİM ALEVİSM

- Gratefulness for the Religious Symbol-

The history of symbols is as old as human history. They are elements of representation in the field of faith and thought. They form the codes for the historical heritage of societies. Some often express elements of the cosmic realm. The cosmic sacred elements of the pre-Islamic skydome turn into the cult of the Hz. Mohammed, Hz. Ali and the great personalities in the post-Islamic esoteric meaning.

The sun from these cosmic cults in the Dersim Alawite faith; heat and light have been transformed into cult as the source of life. It symbolized as the facial beauty and the light of Hz. Mohammed. The prayer of gratitude, wish and identification of the sun that women read in the morning in Dersim is remarkable as an interesting literary-faith based-oral history document that goes back to before Islam.

Keywords: Sun Prayer, Symbols, Sun Prayer in Dersim, Sun and Prayer

* Munzur Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü. ORCID NO:0000-0002-8034-9127, d.cengiz@gmx.net

GİRİŞ

Sembollerin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnanç ve düşünce alanına giren somut şeyler ve dini ritüeller sembollerle ifade edilmiştir. Kutsal ile kurulan mistik bağda sembollerin daima özel bir yeri olmuştur. Bu sembollerin yorumsal ve anlamsal bir hüviyete uyarlanması düşünce ve inanç dünyası ile ilişkilidir. Toplumlar, tarihi mirasları doğrultusunda inanç ve düşünce kodlarını şekillendirmiş, düzen kazandırmışlardır.

Sembol kavramı Grekçe “symbolon” kelimesinden türetilmiştir (Salt; 2017:5). Sembol duyularla ifade edilmeyen bir şeyi belirten nesne, işaret, remiz, rumuz, timsal ve simgedir (Parlatır;1998:1937). Hatta imge, işaret, sembol, amblem, figür, ikon vs. olarak birçok yazar tarafından fark gözetilmeksizin birbirinin yerine kullanılmıştır.

Gilbert sembolü “doğal bir ilişki aracılığı ile mevcut olmayan veya algılanması imkânsız bir şeyi çağrıştıran somut bir işaret” yahut da “izafî olarak bilinmeyen ve daha açık veya karakteristik bir biçimde isimlendiremediğimiz bir şeyin en iyi figürü olarak tanımlar (Gilbert;1998: 7-9). Yine Gilbert’e göre sembol birden fazla şeye işaret eden bir kavramdır. Sembol başka bir şeyin yerine geçen temsiliyettir (Geertz; 2010:113).

Genel anlamda bir toplumun kültürel kodları ve öğeleri olan bu semboller, aynı kültürel çevrede üretilmiş ve öğrenilmiş olarak kullanıma sunulan anlamlar dizisi olarak da tarif edilir (Deniz; 2012:35). Anlamlar semboller içinde depolanır (Yıldırım; 2016:131).

“Güneş insanın erişemediği göklerin, sonsuzluğun, aşkınlığın, mutlak gerçeğin simgesidir. Yüce olmak, yükseklerde bulunmak kudretli ve kutsal olmakla eş değerdedir. Gök dinsel bir değer kazanmadan önce de aşkındır”(Eliade;2003:61).

Mısır, Hint-Avrupa ve Orta Amerika toplumlarında yer ve göğün/alt ve üst dünyaların kutsal imgesidir. Tüm evrene ısı ve ışık yayan, canlılık veren güneş kainatın gözü, adalet, rızkın güvencesi ve bilgeliktir. Hatta kimi inançlarda adalet ve bilgelik güneşe atfedilir.

Bütün evren potansiyel simgedir. Simgeler insanoğlunun simgeleştirici yeteneği ile varlıkları sembole dönüştürür. Gerçek yaşamlarını ve tarihsel hafızalarını sembollerle inşa ve ifşa ederler. Bu kültürden kültüre değişir.

İnsanoğlu yer ve gök kültlerini yaratmış ve kutsamıştır. Üzerinde yaşadığı mekana ve göğe karşı ilgisi, onun bu ulaşılmaz arşı bilme, anlama ve algılama tutkusunu hep canlı ve gündemde tutmuştur.

... Kutsallığın geniş bir anlam dünyası ve muhtevası vardır. Bolluk, canlılık, devinim, tabiatüstülük, korku ve hürmet arasındaki durum ve saygınlık gibi... Bu kutsal nesnelere bereket, ilahilik, enerji, saygınlık vb. taşıdığına inanılır.

Arştaki objelerden güneş, ay, yıldızlar, yani bilcümle gök kubbeyi bilme, anlama, algılama ve yeniden anlamlandırma tutkusu, inanç edebiyatının da alanına girmiştir. Kozmik alemin ulaşılması güç olan arş tasavvuru ve taahhülü sembolleri yaratmıştır. İnanç ve edebiyatta sembolik dilin oluşmasına da neden olmuştur.

Semboller sahip oldukları anlamları tarihten ve kültürel bir mirastan alırlar (Gardin/Olorenshaw; 2014:8). Semboller anlam taşıyıcıdır ve düşünsel bir sisteme aittirler. İşlenmiş zengin, özgün dilin en önemli göstergeleridir.

Başlangıçta “dinsel alanda kökleşen ve uzun zaman bu alana bağlı kalıp ardından sanatsal ve estetik incelemelerin konusu haline gelen sembol, aslında bir bilinç inşası olup algı ve bilinç kavramları ile sıkı ilişki içindedir” (Köktürk; 2014:34-55).

Semboller toplumun inanç ve davranışlarına şekil vermekte, bireyleri belli bir biçimde ortak hareket etmeye yönlendirmekte, farklı halk yığınlarını iyi işleyen bir cemiyete dönüştürmektedir (Uluç; 2009:23-24).

Gök kubbe ve güneş birlikte inanç ve mitoloji için gayet zengindir. Kozmolojinin en mühim tanrısal sureti güneştir. Tanrısal figür olarak bilinir. Yerkürede çeşitli inanç ve kültürlerde gök Tanrı ile güneş arasında doğrudan ilişki kurulur. (Eliade; 2003: 140-157) .

Isı, ışık ve bilgelik rumuzu olan güneş ile hayat arasında doğrudan ilişki vardır. Hükümdarlar tarihte hükümler güneşe benzetilirler. Tarihte hep tanrı-güneş-hükümdar üçlemesi vardır. Gök tanrı güneş tanrısına o da yeryüzündeki hükümdara evrilmiştir.

Güneş toprağın bereketidir. Rızık, bereket dağıtıcısı ve yaşamın koruyuculuğu durumuna evrilmiştir (Eliade; 2003:123).

Yüce varlıklar güneş ile özdeşleştirilir. Ve gök tanrı sıklıkla güneş ile kaynaşır. Güneşe atfedilen kutsallık ve tanrısalığın kökeninde onun koruyucu olması, canlılara hayat vermesi, ışığın ve ısının kaynağı olması bilgisi yer almaktadır (Bayat; 2007: 299).

... Alevi-Bektaşî şiirinde Hz. Muhammed'in güneş/tanrı nuru olduğu sık sık vurgulanır. Güneş Hz. Muhammed ile, ay Hz. Ali ile özdeşleştirilir.

“Ali aydır gün Muhammed” (Öztelli; 2004: 82).

Ay ile güneş de secdeye indi

Ali ile Muhammed dara durunca (Özmen; 1998: 144).

Güneşin kutsallığına Batıni Dersim inancında ve Ezidi itikatında çok bariz şekilde rastlanılır. Dersim'de güneşin doğumunda ve batımında yapılan dualar vardır. Bu dua bir ritüel dahilinde yapılır. Pratikleri olan uygulamalı ritüeldir. Aksoy güneş doğarken yapılan duanın Mithra kültü kökenli olduğunu yazar. Bu Mithraist uygulamaya Ezidiler arasında da rastlanır. Ezidiler de güneşin ilk ışıklarının düştüğü yeri öperek güne başlarlar. Dersim'de güneşin batan son ışınlarına Tija Merdu (Ölü Güneşi) denir. Bu güneş ölümler içindir, ölümleri ısıtır. Ölümler bu zamanda bir araya gelir ve ailelerinin o anda ettikleri dua onları etkiler. Bu inancın kaynağında İrani, özellikle Zerdüştilik bulunmaktadır. Zerdüştilikte günde üç kez ibadet yapılır. Güneşe bağlı olarak sabah ibadeti Mithrayı koruma için, öğlen Apam Napat'a ve gece ibadeti ise ölü ruhları Fravaşilere yapılır (Aksoy; 2006 :106, 107).

Güneş özellikle Hint-Avrupa halklarının en gözde tanrılarında biri, onların gözünde tanrısal gücün simgesidir. Eski Hint mitolojisinde yaratılış güneşle açıklanmaktadır.(Anabritanika;1988:172)

Yine Aksoy'a göre Dersim Alevilerinin inançlarında Hristiyanlık öncesi Zerdüş Ermeniliğinin mirası kadar İran'da şekillenen Kürt aşiretlerince İslam heteredoksisi bünyesinde yöreye getirilen Zerdüşti unsurlar vardır (Aksoy; 2019: 104).

Dersim yerlileri gibi birer doğa toplumu olan Kuzey Amerika yerlilerinde de bir ritüel halinde güneş dansı icra edilir(Hançerlioğlu;1975:219).

Dersim'in güneş duası Hemşin yaylalarında ve Muş'un Hasköy'de soğukların geçmesi için çıkılan duaya hiç benzemez. Özellikle her Dersim kadını tarafından sabahın seherinde ilk güneş ışınının savkı ile başlar.

Dersim'de yer ve gök kültlerine dair dualar vardır: Ay ve güneşe, kayan yıldız, gök kuşağına... Ulu ağaç, dağ, su ve atalar/veliler kültürüne... Ancak gök kültürlerinden güneş ve ay itikadın önde gelen kültürleridir. Ay Hz. Ali ve Ana Fatma'ya, güneş Hz. Muhammed'e dairdir.

...
Gevher Beltan'dan* derlediğimiz bu dua istisnasız her Dersimli kadının varyant farkı ile tıra ettiği güneşe minnet ve rızık duasıdır. Güneşi tanımlama ve temenni duasıdır.

Kutsal güneşe karşı yarı müzikal okunan manzum rıza ve minnet duasıdır. Sözlü tarihin edebi belgesidir:

DUA MIHEMEDE HOMETE/DUA TİJİ

-Zazaca Dilinde-

Ya Mihemedé Homete
To ra keme rıza u minete
Ma roştu tania hora morım meke
Meke motazé mıxenete
Mıxenete isoni ré kené tomete

Ya Mihemedé Homete
Tı cırm u cani dera
Roştı u tani dera
Fam u izani dera
İlm u irfani dera

Ya Mihemedé Homete
Rızké ho ra avé cırm u cani de
Der u cirani de
Vergé yavani de
Dıma hona ma neçharuné hode.

GÜNEŞ DUASI

-Türkçe Dilinde-

Ey Ümmetin Muhammedi(Güneş)
Sana rica ve minnetteyiz
Bizi ıssından ve ışığından mahrum etme
Muhtaç etme muhanete
Muhanet insanı töhmette bırakır

Ey Ümmetin Muhammedi(Güneş)
Sen Cümle candasın
Isı ve ışıktasın
İdrak ve izandasın
İlim ve irfandasın

Ey Ümmetin Muhammedi(Güneş)
Rızkıdan önce cümle aleme ver
Kapı-komşuma
Yabandaki aç kurda ver
Sonra da biz naçarlarına ver.

* Gevher Beltan(95) Kortasure (Yeşilkaya) Köyü, Derleme yılı: 1981

... Bu minnet ve rızık duasıdır. Duanın orta kublesi hayat kaynağı olan güneş kültünü tanımlar. O'nun akıl-ıdrakın, ısı ve ışığın, idrak ve izanın ve ilim ve irfanın kaynağı olduğuna vurgu yapar.

Dersim'in seyit şairi Sey Qaji'de şu dua manisinde aynı tanıma ve teme vurgu yapar:

Bé asm u roz dina tariya

Bé ilm u irfan koraniya (Cengiz;2010: 205)

.....

Aysız ve güneşsiz dünya kap-karanlıktır

İlim ve irfansız [toplum-Daimi Cengiz) da kördür/karanlıktır.

Güneş duasının ilk ve son kublesi güneşin rızık, bereket veren kudret olduğunu dillendirir ve temennide bulunulur. Dersim batını Alevi toplumunun paylaşımına dair hümanizmasını, inanç kodunu dile getirir. Paylaşımında kendisini özne yapmayan, cümle canın, kapı-komşunun ve yabandaki aç kurdun bile gerisine koyan o insani duruş ve temenni görülmektedir.

Anlaşıyor ki Zerdüştlüğün kutsal objesi güneş kültü üzerine İslamiyet'in baskın motifi Hz. Muhammet bindirilmiştir. Serbest hece vezinli edebi sözlü tarih belgesi/metni olarak bu dua içeriğiyle önemli evrensel mesajları günümüze taşımaktadır.

SONUÇ

Düşünce ve inancın temel unsurları sembollerdir. Bunlar tarihi kültürel mirasın özet simgeleri olarak temsili kodlardır. Özellikle itikat dünyasının önemli kozmik kültürlerinden; hayatın, ısı ve ışığın kaynağı güneşi bilme arzusu ve merakı hep olagelmiştir.

İslamiyet sonrası tasavvufi batını Alevi inancında ısı, ışık ve hayatın temel kaynağı olan güneş Hz. Muhammed'in nur u cemali ile özdeşleştirilmiştir. Ve kutsal külte çevrilmiştir. O'na atfen sabahları Dersim kadınlarınca Zazaca okunan minnet, temenni ve tanımlama duası ilginç insani, evrensel itikadi perspektifi bize sunmaktadır. Bir sözlü tarih belgesi olarak incelenmeye ve yorumlanmaya değer edebi numunedir.

SÖZLÜ KAYNAK

Gevher Beltan (95), Yeşilkaya(Kortasure) Köyü, Tunceli- Merkez

KAYNAKLAR

Aksoy, Gürdal(2006), Dersim Alevi Kürt Mitolojisi, Komal Yayınları,İstanbul.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Aksoy, Gürdal(2019), Dersim, Alevilik, Ermenilik, Kürtlük, İletişim Yayınları, İstanbul.

Anabritanika(1988), Cilt. 10, Ana Yayıncılık, İstanbul

Bayat; Fuzuli(2007), Türk Mitolojik Sistemi 1, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Fuat(2005), Toplumsal Boyutları ile Alevilik, Tekin Yayınları, İstanbul.

Cengiz, Daimi(2010), Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Horasan Yayınları, İstanbul.

Deniz, Dilşa(2012), Yol/Re: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik bir Yaklaşım, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eliade, Mircea(2003), Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Gardin, Nanon ve Olorenshaw. R(2014), Semboller Sözlüğü, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Geertz,Cliffort(2010), Kültürlerin Yorumlanması, Dost Yayınları, Ankara.

Hançerlioğlu, Orhan(1975), İnanç Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul

Köktürk, Milay(2014), Kültür ve Sembol, Aktif Düşünce Yayınları, İstanbul.

Özmen İsmail(1998), Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 1-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Öztelli, Cahit(2004), Pir Sultan Abdal, Özgür Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İsmail(1998), TDK Türkçe Sözlük C.2, TDK Yayınları, Ankara.

Salt, Alpaslan(2017), Semboller. Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul.

Schimmel, Annemariye(2004), Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Uluç, Tahir(2009), İbn-i Arabî ve Sembolizm, İnsan Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Ergün(2016), Simurgun Kanatları, Tezkire Yayınları, İstanbul.